

Makale Geliş | Received: 01.11.2025
Makale Kabul | Accepted: 23.03.2026
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1815067

Tuğrul ARIK

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
İstanbul Ticaret University, Faculty of Business, İktisat Bölümü, Economics, İstanbul-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-5921-4324

tarik@ticaret.edu.tr

Ahilik, Loncalar ve Yed-i Vâhid Sistemi: Osmanlı Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm ve Uyum

Öz

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı, 19. yüzyıl ortalarına kadar süren klasik döneminde işçilik, gelircilik ve gelenekçilik ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkeler çerçevesinde üretim, ticaret ve tüketim dengesi sıkı bir biçimde devlet kontrolü altında tutulmuştur. Devletin ekonomiye bu şekilde müdahalesi sürecinde önemli çözüm ortaklarından biri evvela Ahilik kurumu, sonraki dönemde ise lonca teşkilatları olmuştur. Birbirinin devamı niteliğindeki bu organizasyonlar hem üretim süreçlerinin düzenlenmesinde hem de toplumsal dayanışmanın sağlanmasında etkin rol oynamıştır. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da hız kazanan Sanayi Devrimi ve artan dış ticaret baskısı, Osmanlı ekonomisinde köklü değişimleri tetiklemiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin 1826 yılında başvurduğu sıra dışı bir yenilik olan Yed-i Vâhid (tekel) sistemi, ticarete tekeli uygulamaların zirvesi olarak kabul edilmiştir. Devlet, bu sistem aracılığıyla hem mali gelirlerini artırmayı hem de yabancı tüccarları sistem dışına çıkarmayı hedeflemiştir. Ancak kısa sürede hem İngiliz tüccarların hem de ürünlerini düşük fiyatla satmak zorunda kalan üreticilerin tepkisini çeken bu uygulama, 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile kaldırılmış ve böylece devletin piyasa üzerindeki doğrudan müdahalesi sona ermiştir. Ardından üretim ve esnafılık alanlarında da tekeli uygulamalara son verilmiş; ayrıcalıklarını kaybeden loncalar, serbest piyasa koşullarına uyum sağlama sürecine girmiştir. Bu makale, Ahilik Kurumunu ve Yed-i Vâhid uygulanmasını tarihsel bağlamında ele alarak, söz konusu dönüşümün Osmanlı loncalarında ortaya çıkardığı yapısal ve ekonomik etkileri değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisat Tarihi, Osmanlı ekonomisi, Ahilik kurumu, Loncalar, Yed-i vâhid.

Ahi Institutions, Guilds, and the Yed-i Vâhid System: Structural Transformations in the Ottoman Economy

Abstract

The Ottoman Empire's economy during its classical period was grounded in the principles of provisionism (işçilik), fiscalism (gelircilik), and traditionalism, with production, trade, and consumption tightly regulated by the state. During this period, Ahi institutions and guilds functioned as crucial intermediaries, ensuring both the regulation of production processes and the preservation of social solidarity. From the late eighteenth century onward, however, the Industrial Revolution in Europe and the increasing pressure of international trade compelled the Ottoman state to reconsider its traditional economic structure. The introduction of the Yed-i Vâhid (monopoly) system in 1826 represented a unique attempt to increase fiscal revenues and to limit the growing influence of foreign merchants within domestic markets. Although the system initially aimed to strengthen state control over commerce, it soon provoked resistance from both British traders and local producers who were forced to sell their goods at below-market prices. The abolition of this monopolistic framework following the 1838 Ottoman-British Trade Agreement marked a decisive shift toward liberal economic practices. Consequently, guilds lost their privileges and were compelled to adapt to the emerging dynamics of a free market economy. This article analyzes the historical background and implementation of the Ahi and Yed-i Vâhid systems, assessing their structural and socioeconomic consequences within the broader context of Ottoman economic transformation.

Keywords: Economic history, Ottoman economy, Ahi institutions, Guilds, Yed-i vâhid.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ekonomi tarihi, üretim ilişkilerinden ticaret politikalarına, devletin piyasa üzerindeki müdahalecilik anlayışından esnaf ve zanaatkar teşkilatlanmalarına kadar geniş bir dönüşüm sürecini yansıtır. 19. yüzyılın ortalarına kadar klasik dönem olarak ele alınan Osmanlı ekonomisi, bu dönemde benimsemiş olduğu üç temel ilke olan işecilik, gelircilik ve gelenekçilik çerçevesinde; devletin ekonomik düzen üzerinden müdahaleci olduğu, üretim ve tüketim dengesinin bu ilkeler doğrultusunda sıkı bir şekilde gözetildiği bir yapıya sahip olmuştur. Bu bağlamda önce ahilik akabinde de lonca teşkilatı, hem üretim sürecinin kontrolünde ve fiyat istikrarının sağlanmasında hem de toplumsal dayanışma ve meslek ahlakının korunmasında devletin çözüm ortağı olmuştur.

Ancak bilhassa 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hem iç dinamiklerde hem de dış ticaret ilişkilerinde ortaya çıkan değişimler, Osmanlı ekonomik sisteminin temel ilkelerini aşındırarak sarsmaya başlamıştır. Avrupa'daki sanayi devriminin etkisiyle artan dış rekabet ve Osmanlı ham maddesine talep, devletin üretim ve ticaret üzerindeki kontrol mekanizmalarını zorlamıştır. Bu durum özellikle tekel uygulamalarında belirgin bir şekilde kendisini hissettirmiştir. 1826'dan itibaren Osmanlı Devleti'nin piyasada doğrudan ekonomik aktör konumuna geçtiği -ticaretteki tekeli uygulamaların zirvesi kabul edilen- Yed-i Vâhid uygulaması, hem Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kurulan yeni ordunun finansmanını ve diğer mali ihtiyaçları karşılamayı hem de üreticiden tüketiciye uzanan ticaret sistemini kontrol altına almayı hedeflemiştir. Ancak bu uygulamanın yabancı tüccarları devredışı bırakarak yüksek karlarından mahrum kılması neticesinde başta İngilizler olmak üzere Avrupalı devletler Yed-i Vâhid usulüne karşı sert tepkiler göstermişlerdir.

Uzun süre konu Osmanlı Devleti ile Avrupalılar arasında tartışılmış ve nihayet 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile Yed-i Vâhid uygulamasına tam da zirve noktasındayken son verilmiştir (Genç, 2013, s. 383). Bu çerçevede 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması, sadece bir dış ticaret düzenlemesi değil, Osmanlı ekonomik yapısında köklü bir değişikliği de ilan eden bir metindir. Yed-i Vâhid'in kaldırılmasıyla birlikte devletin piyasada doğrudan ekonomik aktör olma rolü sona ermiştir. Sonraki süreçte 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın İngilizce nüshasında yer alan bazı ifadelerden yola çıkan İngilizlerin, perakende ticaret ve esnafıktaki tekellerin kaldırılması yönünde de baskıcı talepleri olmuştur (Bay, 2025, s. 38). 19. yüzyılın ikinci yarısında bu tür tekeller de süreç içerisinde ortadan kalkmış ve devlet bozulan üretim yapısının dengesini tekrardan tesis edebilmek için yerli sanayileşme hamlelerini devreye sokmuştur (Memiş, 2019, s. 460,469). Gerek tekel haklarının ortadan kalkmasından gerekse sanayileşme hamlelerinden olumsuz etkilenen lonca sistemi, serbest piyasa koşullarına uyum sağlamak zorunda kalmıştır.

Bu çalışma, 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı lonca sistemi üzerindeki etkilerini, Yed-i Vâhid uygulaması örneğiyle ele almaktadır. İkincil kaynaklara dayalı olan çalışmada ahilik kurumunun doğuşunun ve lonca sistemine evrilişinin tarihi sürekliliği, klasik dönem ekonomi ilkeleri çerçevesinde analiz edilmektedir. 19. yüzyıldaki serbestleşme sürecinde Osmanlı Devleti'nin üretim ve ticaret faaliyetleri üzerinde yeni denge noktalarını sağlama uğraşına ışık tutmaktadır.

Ahilikten Lonca Sistemine: Osmanlı Esnaf Teşkilatının Kurumsal Temelleri

Ahilik, hem bireysel ahlaki erdemlere hem de kurumsal işleyişe dair özgün özellikler barındıran bir Türk kurumudur. Arapça "kardeşim" anlamına gelen "Ahi" sözcüğü, ahilik teşkilatının kuruluşu sürecinde Türklere özgü nitelikler kazanmıştır. 13. yüzyılda Türkler tarafından "ahilik" teşkilatı kurulurken; cömertlik ve eli açıklık anlamına gelen Türkçe'deki "Akı"

sözcüğüyle de bağ kurulmuş ve böylece Ahilik teşkilatının temeli, kardeşlerin birbirine karşı cömert olması ilkesiyle atılmıştır (Gölpınarlı, 2022, s. 19).

Bahsedilen kardeşlik, sözden ibaret değildir zira ahilik literatüründe çokça başvurulmuş Keykavus'un *Kabusname* adlı eserinde, kardeşin dostluk vasfını taşıması gerektiği vurgulanmıştır: "Kişinin kardeşsiz olması, dostsuz olmasından daha iyidir. Nitekim bir bilgeye, 'Kardeş mi, yoksa dost mu daha iyidir?' diye sorduklarında, 'Kardeş de dost olsa ne âlâ' demiştir" (Keykavus, 2008, s. 105).

Bu teşkilatı kuran iki büyük sosyal sınıftan birincisi atlı Türk göçebeleridir. Bu kişiler Türkistan'dan yola çıkıp 11. yüzyıldan 13. yüzyıl ortalarına kadar İran üzerinden Anadolu'ya geçmişlerdir. İlk göçenler arasında Türkistan'ın esnaf ve sanatkarları pek yok idi. Esnaf ve sanatkarların çoğu 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Moğol hükümdarı Cengiz'in Buhara, Semerkand ve Taşkent gibi uygar Türk şehirlerini istila etmesinin ardından gelen ikinci büyük göç hareketleri ile Anadolu'ya gelenlerin arasındaydı. Bu iki sosyal sınıf hem Anadolu'da kendilerini göğüsleyen Bizanslılara hem de kendilerini kovalayan Moğollara karşı teşkilatlanmak mecburiyetinde kaldılar. Bir yandan Bizans esnaf ve sanatkarlarıyla rekabet edebilmek için mesleklerini icra etmede diğer yandan Moğollarla rekabet edebilmek için savaş hazırlığında iş birliği yaptılar (Çağatay, 1997, s. 9-10).

Ahilik teşkilatı esas olarak Câhiliye dönemindeki Arap toplumunun 'feta' karakterinden neşet eden fütüvvet anlayışına dayanır. Bu anlayış sonraki tarihi süreç eşliğinde Türklerin organizasyonel yapısıyla harmanlanarak "ahilik fütüvveti" denilen özgün bir hale kavuşmuştur. İslâm öncesi Arap toplumunda feta kavramı cesaret, iffet ve cömertliğe dayalı faziletli birey anlayışını temsil eder. Bununla birlikte bu anlayış o devirde fütüvvet teşkilatı tarzında bir kurumsallaşmaya gitmemiştir. İslâmî devirde İslâm Peygamberinin de öğretileri eşliğinde bu anlayış tekâmül ederek tüm İslâm coğrafyasına hızla yayılmıştır. İnsanı Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak tanımlayan Kur'an (Kur'an, 2/30), çizdiği belli sınırlar dahilinde insanın Yaradan adına iktisadi ve imar faaliyetleri yürütmesini de halifelik görevinin bir parçası olarak resmetmiştir (Bal, 2015, s. 74). 700'lerin başında epeyce genişlemiş haldeki İslâm toprakları, bu hızlı gelişmenin beraberinde getirdiği kültürel, siyasi ve toplumsal krizlerle karşılaşmıştır. Bu krizler buhran halini almış ve ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan, feta anlayışını benimsemiş genç ve bekâr erkekler zayıflayan merkezi otoriteye karşı seslerini yükseltmiştir. Abbasiler dönemine denk gelen bu protest halk hareketlerine, feta anlayışını çok da benimsemeyen eğlenceye düşkün başkaca gençlerin de katılmış olma durumu söz konusudur (Ocak, 1996a, s. 261).

Bu dönemin hemen akabinde ise başta Horasan ve Irak bölgesindeki sûfiler olmak üzere tasavvufî bakış açısına sahip çevrelerin fütüvvet kavramını kuvvetle benimsedikleri görülmektedir. 8. yüzyıldan itibaren kaleme alınan tasavvufî eserlerde bir sûfinin sahip olması gereken fazilet ve erdemler konusunun feta kavramındaki cesaret, iffet ve cömertlik ilkeleri üzerine inşa edilen ahlak ve âdâb ile birebir örtüştüğü izlenmektedir. Kültürel coğrafya bağlamında ise Horasan ve Irak bölgelerindeki fütüvvet hareketlerinin çok sıkı bir şekilde birbirleriyle irtibatlı olduğu gözükmektedir. Fütüvvet ehli Hz. Ali'yi pîr ve baş feta olarak kabul etmiş ve "Ali'den başka fetâ, zülfikardan başka kılıç yoktur" demiştir (Uludağ, 1996, s. 260).

Gölpınarlı, "mürüvvet" kavramı ile "fütüvvet" kavramını birbirini tamamlayan manalarda ele almıştır. Mürüvvet kelimesinin adamlık ve erlik; fütüvvet kelimesinin ise gençlik, yiğitlik ve cömertlik manalarına geldiğini söyledikten sonra demiştir ki; "Mürüvvet, fütüvvetin esasıdır, fütüvvetse mürüvvetin sonudur. Bu bakımdan her mürüvvet ehli, fütüvvet sahibi değildir, fakat her fütüvvet ehli, mürüvvette en ileri dereceye varmıştır" (Gölpınarlı, 2022, s. 19).

Bahsi geçen fütüvvetnameler, gerek tasavvufî çevrelerin gerekse sonraki süreçte fütüvvet kavramını benimseyen meslek örgütlerinin bir nevi nizamnamesi olarak kaleme alınmış eserlerdir. Kronolojik olarak baktığımızda tarihsel süreçte üç tür fütüvvetnameden bahsedilmektedir.

Bunlardan birincisi olan Sûfi fütüvvetnameleri (9-13. yüzyıllar) arasında Cüneyd-i Bağdadi, Kuşeyri, Muhyiddin İbnü'l-Arabi başta olmak üzere daha birçok mutasavvıfın eserleri sıralanabilir. Birinci türdeki bu eserler fütüvvet kavramına sadece tasavvufî manada değinen kitaplar olup hiçbir şekilde belirli bir fütüvvet kurumunun nizamnamesi sayılamayacak tarzdadır ve bundan dolayı bizim konumuz dışındadır. 13-14. yüzyıllarda yazılan ve ikinci tür olarak sayılan, fütüvvet teşkilatına ait fütüvvetnamelere ilk örnek; Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillâh'ın zayıflayan iktidarını tekrardan eski kuvvetine kavuşturmak gayesiyle fütüvvet kurumunun desteğini almak niyetiyle danışmanı Sühreverdi'ye yazdırdığı eserdir ve tam olarak kurumsallaşmış bir fütüvvet teşkilatının nizamnamesi kimliğini taşımaktadır. 13-16. yüzyıllarda kaleme alınan Ahi loncaları fütüvvetnameleri ise üçüncü tür olarak sayılmaktadır. Bu fütüvvetnameler, o vakte kadar Arap ve İran toplumlarının kaleme aldığı eserlerde teorik düzeyde kalmış olan kurallar manzumesini Türk toplumunun içinde yaşanır vaziyete hale getirme görevini üstlenmiş olduğundan ayrı bir tür olarak değerlendirilebilmektedir. Fütüvvet kurumunun erkân ve âdâbını içeren bu eserler, bir yandan İslâm öncesi Türklerin, Arap ve İran coğrafyasının mistik kültürlerinin bir yansıması iken diğer yandan Hz. Ali'yi ideal bir feta kimliğiyle tanıyan ve anlatan eserlerdir (Ocak, 1996b, s. 265).

Abbasi Halifesi'nin fütüvvet zümrelerini kendi idaresi altında toplama teşebbüsü, bu teşkilatın bir serseri yuvası olmasını önleyerek yazılan nizamname eşliğinde yüksek ahlak seviyesini içeren güçlü bir İslâm yiğitliğini mümkün kılmıştır. Halife'nin bu girişimi, otoritesini tanımayan tarikatlara karşı da önemli bir hamle olmuştur. Halife, kendisini tanıyan emir ve sultanlara mektuplar göndererek teşkilata davet etmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus da bu davete icabet etmiş, kendisinin talebi üzerine Halife tarafından kâse ve şalvardan oluşan fütüvvet sembolleri gönderilerek Keykâvus'un teşkilata girişi kabul edilmiştir (Turan, 2010, s. 320). Bu katılımın ardından fütüvvet teşkilatı Anadolu merkezlerinde epeyce kuvvet kazanarak köylere kadar yayılmıştır. İbn Battûta'nın "Ahîyetü'l-fityân" (kardeş yiğitler) adını verdiği bu teşkilat, Antalya'dan Erzurum'a, Kastamonu'dan Bursa'ya hemen her Anadolu merkezine ve dahi köylere kadar yayılmayı başarmıştır. Hem Anadolu tasavvufuyla hem de esnaf ve sanatkâr korporasyonlarıyla/loncalarıyla çok yakın bağlar kurmuş ve bu bağlar zikredilen her kurumu canlandırarak olumlu etkide bulunmuştur. 14. yüzyıla gelindiğinde bu teşkilata katılanlar arasında büyük devlet ricali, kadılar, müderrisler, tarikat şeyhleri ve büyük tacirler gibi yüksek cemiyete mensup kişiler vardır. Anadolu ahileri diyebileceğimiz bu kişiler, hiyerarşik bir yapıda faaliyet gösterip, sâliklere seviyelerine göre hakikat sırlarının açıklandığı bir yapı içerisinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Yeniçeri ocağının tesis edilmesinde de faal rol almışlardır (Köprülü, 2009a, s. 110-113).

Anadolu ahilerinin Osmanlı'nın kuruluş sürecindeki bu manadaki vazifeleri; Osmanlı Devleti'nin askerî ve yönetim yapılarının düzene koyulmasına kadarki süreçte esnaf ve sanatkârlar loncaları ile askeri güçlere destek sağlamaktır. Anadolu ahileri bu destekleri nedeniyle nasıl ki bir askeri ordu olarak telakki edilemezler ise sade bir esnaf ve sanatkârlar loncası olarak da görülemezler. Bir kardeşlik teşkilatı olan ahilik, benimsemiş olduğu ahlâki prensipleri yeri geldiğinde askeri hizmetler yürütürken veya şehir yönetimine iştirâk ederken veyahut da esnaflık ve sanatkarlık yaparken yaşatmaya ve yaymaya çalışan bir yapıdır (Köprülü, 2009b, s. 210). Askeri hizmetler noktasında; 1243 yılındaki Kösedâğ Savaşı'nda Anadolu Selçuklularının yenilgisi üzerine Kayseri'ye sığınan halkın üzerine gidip şehri kuşatan Moğollara karşı ahilerin Kayseri'nin müdafaasında önemli rol oynamaları (Turan, 2010, s. 459), kendilerine isyana katılma teklifinde bulunulan Konya ahilerinin "...sultana isyan edip küfrân-i nimette bulunamayız." (Turan, 2010, s. 480) cevabını vermeleri, Ahi Ahmed-şâh liderliğinde Karamanlılara karşı Konya'yı müdafa etmeleri ve savaşmaları (Turan, 2010, s. 583, 620, 634) birer örnek olarak sıralanabilir. Ahilerin bu

tarz askeri hizmetlerinin yanısıra şehir yönetimlerine yaptıkları katkılar da önem arz etmektedir. Tabakoğlu'nun cümleleriyle; “Bunalımlı bir yüzyıl olan XIV. yüzyılda şehir yönetimlerinde ahilerin ağırlığı artmıştır. Çünkü merkezi otorite oldukça zayıflamıştır ve en teşkilatlı ve disiplinli bir kurum olarak ahiler kalmışlardır. Bunlar, bu dönemde bazı şehirlerin yönetimlerini doğrudan üstlenmişler ve Osmanlı devletinin oluşmasında önemli rol oynamışlardır” (Tabakoğlu, 2005, s. 104). Ahilerin bilhassa Osman ve Orhan Bey dönemlerinde Osmanlı'nın en uç bölgelerine kadar göç ettikleri tahrir defter kayıtlarından izlenmektedir. Bu kişilere zâviyelerini inşa etmek için yurtluklar, zâviye vakıfları tahsis edilmiştir. II. Murad döneminde Sultan'a karşı yapılan genel saldırı hareketinin bir yönünü teşkil eden Küçük Mustafa vakasında, Bursa'nın Küçük Mustafa tarafından kuşatılması karşısında şehir büyüklerinden Ahî Yakûp ile Ahî Kadem hemen devreye girerek sorunun çözümünde büyük rol oynamışlardır (İnalçık, 2010, s. 73-74, 136-137).

Özetlersek, tarih sahnesinde ilk önce cesaret, iffet ve cömertlik başta olmak üzere güzel ahlâk kaidelerini benimsemiş genç kişilere “feta” denildiğini, fetaların İslâm öncesinde bir teşkilât haline gelmeden bireysel olarak bu yaşam tarzlarını sürdürdüklerini, İslâm ile birlikte Hz. Ali'nin örnek bir feta olarak tarih sahnesine çıktığını ve feta yaşam tarzının genişleyen İslâm toprakları ile birlikte hızla yayılma imkânı bulduğunu, yayılan bu yerlerden bilhassa Horasan ve Irak bölgelerinde tasavvuf ile ilgilenen sûfilerin bu ilkeleri kuvvetlice benimsediklerini, bu sûfilerin kendilerine pîr olarak Hz. Ali'yi kabul eden Sünni bir fütüvvet anlayışını hem dervişlerine telkin ederek sözlü hem de fütüvvetname adı verilen eserler kaleme almak suretiyle yazılı olarak yaydıklarını, sûfilerin önderlik ettiği bu fetaların sayısı gittikçe çoğalıp bilhassa yaşadıkları yerlerdeki merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde inisiyatif alarak şehir yönetiminde etkili olan bir milis kuvveti haline geldiğini, Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillah'ın kendi otoritesini kuvvetlendirmek gayesiyle bu milis kuvvetlerini resmi bir fütüvvet teşkilatı haline getirdiğini, bu teşkilatın uzandığı Horasan ve civar bölgelerinden Anadolu'ya yapılan göçler esnasında gerek askeri faaliyet yürüten gerekse esnaf ve sanatkarlık yapan teşkilat mensuplarının Anadolu'da Bizans ve Moğollara karşı birlik halinde hareket ettiklerini, I. İzzeddin Keykâvus'un resmi fütüvvet teşkilatına katılmasının ardından tüm Anadolu merkezlerinde ve dahi köylerinde zaviyeler tesis edilerek bu teşkilatın yayılıp kuvvetlendiğini, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde de askeri hizmetler, esnaflık, sanatkarlık ve şehir yönetimi gibi birçok alanda etkili olan bu teşkilatın Türklerin rengini almış bir ahilik yapılanmasına dönüştüğünü, 14. yüzyıla gelindiğinde devlet ricali başta olmak üzere kadıların, müderrislerin, büyük tacirlerin ve birçok yüksek cemiyete mensup kişinin bu teşkilatın üyesi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Ahilik erkeklere mahsus bir teşkilat olmakla birlikte kimi kaynaklarda kadın ahiler olduğuna dair işaretlerin mevcut olduğu da görülmektedir (Ocak, 2010, s. 177).

Ahilik teşkilatı, kendinden önceki fütüvvet teşkilatlarından bâriz bir fark olarak mensuplarına bir meslek sahibi olmayı şart koşturmuştur (Çağatay, 1997, s. 46). Bu nedenle bir yandan ahilik teşkilatına mensup olup da mesleği olmayan gençler, meslek sahibi olmuşlar; diğer yandan ahilik teşkilatına mensup olmayıp da meslek sahibi olan, esnaf ve sanatkarlık yapan kişiler ahiliğin cazibesine kapılıp teşkilata katılmışlardır. Şed/Kuşak bağlama ritüeli ile teşkilata kabul edilen aday/tâlip, eğitimini/sülûkünü tamamladığında “sîrvâl/şalvar” giydirilerek tebrik edilmiştir (Algar, 2010, s. 405). Aynı meslek grubunun üyeleri, birbirinin ihvanı sayılmıştır. İhvan, “meslektaş, yoldaş, kardeş, dost” manalarına gelen “ah” kelimesinin çoğuludur, ahi kelimesi de ah kelimesinin birinci tekil iyelik eki almış halidir. İhvanın birbirlerine sevgi, vefa ve sadakat ile bağlı olmaları esastır (Uludağ, 2000, s. 580).

Ahilik teşkilatının iç işleyişi, kökenindeki tasavvufi akımların etkisiyle mürid-mürşid ilişkisi gibidir. Çıraklık-kalfalık-ustalık aşamaları olarak tanımlanan her seviyede bir ritüel yapılı ve yeni teşkilat sıraları tâlibe verilirdi. Her meslek grubunun ustaları kendi aralarından birini meslek grubunun başkanı olarak seçer ve o kişiye “Ahi baba” denirdi (Kazıcı, 1988a, s. 527). Bütün ahiler

ise kendi aralarından birini ahi başı yani “Şeyh” olarak seçerlerdi. Bu ahiler, sûfiler ile yakın bir ilişki içerisinde vazife yürütürlerdi. Bu nedenle kimi zaman şeyhler ile ahiler tarihi kaynaklarda karıştırılabilmektedir. Bunun en meşhur örneği Şeyh Edebâli'nin M. Fuad Köprülü tarafından ahi olarak tanımlanması (Köprülü, 2005, s. 70); A.Y. Ocak tarafından ise Edebâli'nin Vefaiyye tarikatı şeyhi, Edebâli'nin kardeşi Şemseddin ve onun oğlu Hüseyin'in ise ahi olduğu açıklamasıdır (Ocak, 2009, s. 172). Buraya kadarki anlatımlar ışığında Edebâli'nin hem Vefaiyye tarikatı şeyhi hem de Ahi şeyhi olarak ikili bir vazife yürüttüğünü söylemek mümkündür.

Ahilerin meslek ve sanat kollarının sayısı önce hızlı bir şekilde 32'ye ulaşmış, sonrasında ise yüzleri bulmuştur. Ahilikle tanışmamış birçok meslek kolları da süreç içerisinde bu kurumun çalışma alanına sokulmuştur (Çağatay, 1997, s. 243). Ayrıca mesleklerin icrasında esnafın ve dükkanların sayısı ile iş aletleri ve tezgâhların sayısı sınırlandırılmıştır. Hangi malların üretileceği noktasında toplumun ihtiyacına göre mal üretimini esas alan bir politika izlenmiştir (Kazıcı, 1988b, s. 540). Bu üretim yapılırken günümüzün talep eksikliğini yani talebin artırılmasına dayalı bir sistem yerine arz yönlü yani tüketicinin ihtiyaç duyduğu ürünü en kaliteli bir şekilde ve en uygun fiyata kolaylıkla bulabildiği bir piyasa kurulmasını amaçlayan politikalar tercih edilmiştir. Bunu sağlamak için insanın alıcı değil verici olan yönü yani bencil/hodgâm değil sencil/diğergâm olan insan tipi ön plana çıkarılmıştır. Bu insan tipinin oluşmasını ahi zihniyeti sağlamıştır (Tabakoğlu, 2005, s. 143). Sıkı bir teşkilat yapısına sahip ahilikte her meslek grubunun kendine ait ayrı ayrı çarşıları kurulmuştur ki bu usûl Bizans devrinde de mevcut olup Osmanlılar tarafından devam ettirilmiştir (Köprülü, 2004, s. 172).

Osmanlı Ekonomi Düşüncesinde Devlet Müdahalesi ve Tekel Anlayışı

Böyle bir yapıda her esnaf grubunun kendi iç denetimini kendilerinin sağlaması temin edilmiştir. Bu denetimde referans noktaları fütüvvet anlayışı ile ahilik geleneğinin ilkeleri olmuştur. Bu otokontrol mekanizması devletin de işini kolaylaştırarak yükünü azaltmıştır. Bu tür kontroller, günümüz bakış açısıyla bolluk ekonomisiyle çelişir gibi görünse de hakikat böyle değildir. Çünkü burada aslolan kontrollerin nasıl bir denge içerisinde bulunduğudır. Osmanlı Devleti'nin benimsediği himaye ve kumanda ekonomisi, tarihi bir arka plana sahiptir. “Gerçekte Osmanlılar gibi geleneksel toplumlar, yetersiz üretimin tüketicinin daha yüksek fiyatlar ödemesine, aşırı üretimin ise zanaatkârın düşük fiyatlar yüzünden haksızlığa uğramasına yol açtığını; dolayısıyla düzenlemenin hem tüketicinin hem üreticinin yararına olduğunu, uzun tecrübe ve gelenekleriyle biliyorlardı” (İnalçık, 2009, s. 90).

Bu anlayış çerçevesinde işe, gelircilik ve gelenekçilik diye tabir olunan üç ilkeye dayalı bir Osmanlı ekonomik yapısı tesis edilmiştir. Bu yapı 19. yüzyılın ortalarına kadar süren klasik dönem Osmanlı ekonomik yapısı şeklinde varlığını sürdürmüştür. Bunlardan işe ilkesi, Osmanlı halkının ihtiyaç duyduğu ürünleri en kaliteli halleriyle en uygun fiyata temin etmelerini; gelircilik ilkesi Osmanlı Devleti bütçe gelirlerinin her sene en az bir önceki kadar toplanabilmesini; gelenekçilik ilkesi ise toplumun çoğunluğunun zararına olacak ekonomik bir gelişmenin önlenmesini amaçlamıştır (Genç, 2003, s. 43-52).

Bu ilkelerin hedefler doğrultusunda başarılı bir şekilde yaşama geçirilmesi için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekmiştir ki bu müdahale süreçlerinde devletin çözüm ortaklarından biri de esnaf ve sanatkarlar loncaları olmuştur. “Lonca terimi, hem esnaf birliğini hem de teşkilatlanmış esnafı ifade eder bir anlam genişliği kazanmış”tır (Kal'a, 2003, s. 212). Bilhassa 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin merkezi gücü gittikçe artmış ve ahilik teşkilatının askeri hizmetlerdeki desteğine eskiye kıyasla daha az ihtiyaç duyulur olunmuştur. Bu süreçte ahilik kurumu, esnaf ve sanatkarların teşkilatlanması çalışmalarına daha fazla ağırlık vermiştir. Üretici ve tüketici arasındaki bağların sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi ve bu ilişkinin iyi bir şekilde sürdürülebilir olması amaçlanmıştır. Üretim süreçlerinde de kökü ahilik nizamnamelerinde yer alan çalışma düzeni tesis edilmiştir. “Ahiler, sanat ya da meslekleri için

gerekli ham madde tedarikinden onun işlenişine ve satışına dek her hususu inceden inceye kurala bağlamışlardır. Bu durum ... ilişkilerde rekabet, haset ve kavga gibi sürtüşmeleri ortadan kaldırmıştır” (Çağatay, 1997, s. 97).

17. yüzyıl boyunca esnaf ve sanatkarların durumlarına, faaliyetlerinin nasıl yürütüleceğine, üretim süreçlerinin detaylarına ve üretilen ürünlerin fiyatlarının ne olacağına dair çok sayıda nizamname, tüzük ve narh defteri kayıtları günümüze kadar ulaşmış ve yayımlanmıştır (Ergin, 1995; Kütükoğlu, 1983). Bu noktada şurası gözden kaçırılmamalıdır ki; iktisat tarihi çalışmalarının doğal bir sonucu olarak devletin ekonomiye müdahale ettiği söz konusu olağandışı noktalar belgeli bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Ancak ekonomiye müdahale edilmediği zamanlardaki olağan faaliyetlerin belgelenmesine gerek duyulmadığından bunların büyüklüğü ve içeriği bugün tam olarak bilinmemektedir. Bu bağlamda özellikle İstanbul gibi büyük şehirler haricindeki kırsal alanlardaki duruma dair yapılan çalışmaların sayısı hala çok azdır. 17. yüzyılda kırsal alandaki loncalar dışında kalan üreticiler namına üretim süreçlerini finanse ve organize eden tüccarların pazara ürün sürme faaliyetleri de Faroqhi'nin ifadesiyle hala tam olarak netleştirilmemiştir: “Bu bilgi eksikliği, bazı gözlemcilerin Osmanlı toplumunda pazara sürme faaliyeti olmadığı ya da Osmanlı devlet aygıtının bu tür faaliyetin gelişmesini bilinçli olarak engellediği sonucuna varmasına yol açmıştır. Bu görüş, kuşkusuz yanlıştır” (Faroqhi, 2006, s. 599-600).

Osmanlı Devleti'nin ekonomiye müdahale anlayışı tamamen reayanın iâşesini ve devlet hazine gelirlerinin artışı temin etmeye matuftur. Bunun için kurduğu ekonomik yapı sektörel olarak kısaca şöyle tarif edilebilir: Ziraatin belkemiği olan zirai topraklar, miri rejim çerçevesinde devlete aittir, yani özel mülkiyet sahası dışındadır. Ayrıca ziraat sektörü, orta-küçük çiftliklerden oluşmuştur ki bu çiftlikler bir çiftçi ailesinin işleyebileceği büyüklükte tasarlanmıştır. Zirai toprakların alınıp satılması, hibe veya vakfedilmesi de ancak devlet izniyle mümkündür. Kırsalda yaşayan insanlar arasındaki servet farklılaşması, herkesin belli büyüklükte aktörler olmalarıyla önlenir iken; şehirlerde yaşayan insanlar arasındaki servet farklılaşması da gerek esnaf teşkilatlarının hâkim olduğu sektörlerde eşitlikçi bir yapı kurulmasıyla gerekse ticaret sektöründe %5-15'lik bir kâr haddi uygulaması ile önlenmiştir. Böylece üretim faktörleri olan emek, sermaye ve toprak kontrol altında tutulmuştur. Bu ekonomik yapının temel hedefi, yaşanabilir bir sosyal düzen kurmak ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktır. Söz konusu kontrollü yapı ne büyük iktisadi gelişmelere müsaade etmiştir ne de hızlı bir ekonomik çözülme veya yıkıma yol açmıştır (Genç, 1987, s. 219-224).

Bu bağlamda üretim faktörlerinin kontrol edilmesinde en önemli araçlardan biri kuşkusuz ahlaklı insan tipi olarak görülmüştür ki bu insan tipi de ahilik ilkeleriyle yetiştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü Tekarslan'ın vurguladığı üzere; ahlaksız davranışlar, kaynak dağılımını çarpıtmaktadır. Bu durum hem mal ve hizmetlerin maliyetlerini yükselterek pahalılaştırmalarına hem de yanlış yatırımlar sonucu verimsizliğin artmasına yol açmaktadır. Bu durumun tetiklediği milli gelir dağılımındaki bozulma da arz-talep dengesini bozmaktadır ki bu iâşe ilkesini tahrip eden bir durumdur (Tekarslan, 1987, s. 179). Bu noktada Osmanlı Devleti'nin ekonomiye dönük tavrında, Batılı ve İslami yaklaşımı harmanlayan bir kalkınma modeli benimsediğini gösteren izler vardır. Batılı yaklaşıma göre sosyal yapıyı belirleyen ekonomik yapıdır. Bundan ötürü önce ekonomik yapının düzenlenmesine ağırlık vermek icap eder. İslami yaklaşıma göre ise esas olan sosyal yapıdır ve önce sosyal yapının düzeltilmesi gerekir (Ersoy, 1987, s. 202). Osmanlı Devleti ise yukarıda özetlenen tabloda görüldüğü üzere; üretim kaynaklarının kontrolü ile ekonomik yapıyı ve ahlaklı insan yetiştirme metodu ile sosyal yapıyı eş zamanlı düzenlemeye çalışan bir çaba içerisinde olmuştur.

Bu çabanın günlük yaşama yansıması her zaman kusursuz olmamıştır ki kusursuz olması da beklenilemez. Esnaf teşkilatları arasında belli sınırlar dahilinde rekabet unsuru varlığını her zaman sürdürmüştür. Evliya Çelebi'nin tespitleri çerçevesinde yapılan bir hesaplama göre 17.

yüzyıl ortasında İstanbul'da 1.109 ayrı esnaf loncasında teşkilatlanmış 126.400-260.000 kadar zanaatkar bulunuyordu ki bu kalabalık esnaf grubunun birbirleriyle rekabet etmesi de gayet doğaldır. Mahkeme kayıtlarında kimi lonca üyelerinin zaman zaman da davalaştıkları görülmektedir. Çünkü loncalar bir yandan kendi alanlarında faaliyet yürütürken diğer yandan içinde buldukları ekonomik yapı itibarıyla birbirlerine muhtaç haldeydiler. Bir loncanın ürettiği bir ürün, başka bir loncanın üretiminde kullanılan bir girdi olabilmekteydi. Mesela deri üreten bir ensaf loncası, deri ayakkabı üreten başka bir esnaf loncasının üretim girdisini temin etmekteydi. Bu girdiyi zamanında üretmediği takdirde hakkında dava açılabilirdi. Bazen de piyasada yeni üretilmeye başlanacak bir ürünü üretmeye birden fazla lonca talip olup rekabete girmektedirler. Kimi zaman ise sefere çıkarken orduya eşlik edecek lonca üyeleri, bu külfetli işi birbirinin üzerine yıkmaya çalışmaktaydılar. Kimi zaman da ustalık derecesine ulaşan lonca üyeleri, yeni dükkân açma hakkı yani gedik sahipliği noktasında sıkıntı yaşayabilmekteydi (Faroqhi, 2006, s. 709-713).

“Gedik kelimesi Türkçedir. Tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması şartıyla hükûmet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir” (Çağatay, 1997, s. 112).

Gedik hakkının Osmanlı hukuk alanındaki manası tarihi süreçte değişime uğramıştır. Bu bağlamda iki devre halinde bu kavram incelenebilir. Bu iki devreden birincisinde gedik hakkı, ticaret tekeline dair bir manaya sahip olmamakla birlikte esnaf ve sanatkarların özellikle vakıf dükkânlarında mütevellî izniyle oturma ve raf, dolap gibi aletleri ve yaptıkları faaliyetler için gerekli araçları dükkân içine yerleştirme haklarını işaret eder. İkinci devre denilen sonraki süreçte ise gedik hakkı yeni bir anlam kazanmıştır. Ticarete tekel hakkı veya ayrıcalık tanımlarını içeren bu mana, her bir esnaf grubu için gedik hakkına sahip belli sayıda kişinin olması demektir. Bu sınırlı sayıdaki kişi, sanat ve esnaflık ruhsatını alıp belli kontroller dahilinde faaliyetlerini yürütmüştür. Ticaret tekeli yani ikinci manayı içeren gedik hakkı hem ekonomik manasını hem de ilk manasını birlikte taşımaktadır (Akgündüz, 1996, s. 541).

Üretim faktörlerinin kontrolü sürecinde her bir esnaf veya ticaret grubunun kaç dükkân veya atelyeye sahip olacağı devletçe sınırlanmıştır. Bu sınır altında bir çırak kalfalığa yükseldikten sonra usta olacak kadar yetişmiş olsa da boşta bir ustalık makamı yoksa ve yahut üretimin artırılmasını gerektiren yeni bir ustalık makamı ihdas edilmemiş ise ustalığa yükselemezdi. Çünkü usta olmak, bir dükkân açabilme yeterliliğine ulaşmış olmak ve dükkân açma hakkını, diğer bir deyişle gedik hakkını elde etmek demektir. Gedik hakkı ise sınırlı sayıda kişiye verilmekteydi. Eğer boşta bir ustalık makamı varsa o gedik hakkı dışarıdan birine değil söz konusu esnaf grubu içerisinde çırak ve kalfalıktan yetişmiş birine verilir. Bu çerçevede gedik kavramı ilk manası olan zanaat alet ve edevatı anlamına da gelirdi ki “esnaftan biri sanatını bıraktığında kendi elinde tuttuğu ustalık hakkını, esnaf içinden yetişmiş bir kalfaya verdiğinde sanatına ait âlet ve edevatını da satmış...ki böyle, ustalık hakkıyla alınıp satılan veya devir ve teslim edilen sanat âletlerine esnaf arasında ‘gedik’ denilmiş”tir (Çağatay, 1997, s. 112-113).

Gedik hakkı ile ilgili düzenleme ve uygulamalar, esnaf birlikleri tarafınan bir nizam haline getirilir, devlet de bu nizamları onaylardı. “Bu aşamada *gedik dükkânlar*’dan oluşan her esnaf birliği bu *gedik dükkânlar*’ın adediyle sınırlı işyerlerini hangi durumlarda ve kimlerin *gedik hakkı*’na sahip olarak işletebileceklerini belirleyerek bu hususları kendi esnaf nizâmları haline getirmeye başladı. Devlet de bu nizamları onaylıyordu” (Kal’a, 1998, s. 52).

Gedik hakkının Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde nasıl uygulandığına dair sınırlı sayıda monografik çalışma vardır. Bu çalışmalardan Kahire üzerine olanı esnaf grupları ile askeri sınıf arasındaki yoğun ilişkiye işaret etmektedir. Kahire’de ilk gedik hakkı yani dükkân açma hakkı elde eden zümrenin yeniçeri zabitleri oldukları düşünülmektedir. Aslında sistem çift taraflı işlemektedir. Bir yandan yeniçeri zabitleri esnaf ve ticaret gruplarının önde gelenlerini paramiliter

ocaklarına kaydetmek suretiyle kontrol altında tutmak istemişler (Faroqhi, 2006, s. 716) diğer yandan esnaf ve ticaret grupları da yeniçeri ocaklarına kaydedilmeleri sayesinde yeniçerilerin geleneksel vergi muafiyeti ve yasal dokunulmazlık ayrıcalıklarından faydalanmak istemişlerdir. 18. yüzyıl ortasında bu şekilde ocaklara kaydedilmiş en az 50.000 sözde yeniçeri vardır (McGowan, 2006, s. 820, 826).

18. yüzyıl Osmanlı'sında bu ayrıcalıklardan yararlanma mevzusu sadece Osmanlı zanaatkar ve tüccarlarına has bir durum değildir. Bilhassa 1740'dan sonra yabancı konsolosluklar, himayeleri altındaki Osmanlı azınlıklarına vergi yükümlülüklerinden muaf olmalarını ve birçok ayrıcalıktan yararlanmalarını sağlayan beratlar dağıtma işini abartmışlardır. Bu beratlılar lejyonu, beratlı tüccar olarak meşhur olsa da bu kişilerin sadece bir kısmı ticaretle uğraşmaktaydı. Yabancıların himayesi altındaki bu beratlılar ticaretin yanı sıra zanaatkarlık, mültezimlik ve tefecilik de yapmaktaydılar. 18. yüzyıl sonuna gelindiğinde sadece Avusturya'nın himayesinde 200-250.000 kişiye berat dağıtıldığı tahmin edilmektedir. Hatta bu durum karşısında dezavantajlı konumda kalan Osmanlı tüccarına da Osmanlı Devleti 1805'ten itibaren belli bir ücret karşılığında kendi himaye beratlarını satmaya başlamıştır. Böylece rekabet noktasında fırsat eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır (McGowan, 2006, s. 820).

Bâbiâli, 1806 yılı içerisinde 19 Ocak, 16 Mart ve 3 Mayıs tarihleri olmak üzere üç defa İstanbul'daki bütün elçilere nota vererek beratlı tercüman müessesesinin istismar edildiğini bildirmiştir. Tercümanlıkla yakından uzaktan bir ilgisi olmayan ve yabancı dil de bilmeyen birçok kişinin sadece ticaret yapabilmek için bu beratı aldıklarını belirtmiştir. Elçiliklere bu faaliyetlerden vazgeçmeleri salık verilmiştir. Tespit edilen sahte tercümanlar da kayıtlardan düşülmüştür. (Bağış, 1983, s. 72-73, 79). Bir yandan Müslüman tebaya dağıtılan beratlar da kurumsal bir çatı altına, "Hayriye Tüccarlığı" adı ile alınmıştır. II. Mahmud Müslümanlara ait bu kuruma giriş aidatını (1.200 kuruş) yabancılara ait Avrupa Tüccarlığına giriş aidatının (1.500 kuruş) altında belirleyerek kolaylık sağlamış ve bu kurumun şerefe ve itibarını diğerlerine kıyasla yüksek tutmak için serbest katılım değil kontenjanlı katılım şartını eklemiştir (Kütükoğlu, 1998, s. 64-65).

İşte çok daha erken yıllarda başlayan yeniçeri ocaklarına kaydedilme süreci de bu gelişmelerle birlikte düşünülmelidir. Yeniçeri ocaklarına katılma diğer bir deyişle onların himayesini sağlama konusunda en istekli olanlar büyük tüccar kesimi olmuştur. Çünkü söz konusu rekabet ortamında ayrıcalıklardan yararlanamamak en çok onların zararına olacaktı. Bu nedenle ocaklara ilk olarak lonca ihtiyar heyetlerinin mensupları katılmış ve Kahire'nin en zengin kahve ve baharat tüccarları örneğinde görüldüğü üzere en varlıklı iş adamları onları takip etmiştir. Ocaklar da bu kaydetme sürecinde kaydolanlardan belli bir bedel tahsil etmişlerdir. Bu kişiler zanaatkarlık ve ticaretin yanısıra askeri sınıf ile kurdukları yakın ilişki sayesinde iltizam alanında önemli faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu birliktelik ocakların güçlerinin zirvesinde olduğu 17. yüzyıl sonunda tüccar ve zanaatkarlara çok büyük bir refah dönemi yaşatırken, 18. yüzyılda ocakların gücünün azalması ve yabancı beratlıların sayısının da artmasıyla yeni bir denge noktasına oturmuştur (Faroqhi, 2006, s. 716-717).

Osmanlı'da her bir esnaf grubunun kendine ait bir çarşısı veya sokağı vardır. 18. yüzyıl boyunca aynı çarşı veya sokak üzerinde toplu halde faaliyetlerini yürütmeye çalışan esnaf grubu devletçe desteklenen tekel haklarını savunma noktasında da birlik halinde hareket etmiştir. Tekelcilik uygulaması, üretim ve fiyatları kontrol etme gayretindeki devlet ile esnaf gruplarının menfaat birlikteliğini 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür.

Yed-i Vâhid Uygulaması: Devletin Piyasa Aktörü Olarak Rolü

Devletin tekeli uygulamalarının 19. yüzyıldaki en ilginç örneği Yed-i Vâhid sistemidir. Yed-i Vâhid, sözlük anlamı olarak "tek el" demektir. Bu manasıyla herhangi bir faaliyet türünün tek bir şahıs veya birim tarafından yönetilmesini kasteder. Osmanlı maliyesi 17. yüzyıl sonlarından itibaren bu kavramı, belirli bir mukâtaanın bütün hisse veya unsurlarının ve daha da ilerisi bir

bölgeye ait bütün vergi kalemlerinin tek bir kişi tarafından vergilendirilmesi anlamında kullanmıştır. Bu çalışma açısından Yed-i Vâhid, terim olarak ifade ettiği; “1826-1838 yıllarında Osmanlı Devleti’nde uygulanan bir ticaret tekeli rejimini ifade eder. Bu yıllardan önce veya sonra söz konusu terimle anlatılan benzeri bir uygulama mevcut olmamıştır” (Genç, 2013, s. 378).

Bu manasıyla Yed-i Vâhid, diğer tüm tekel çeşitlerinden ve gedik sisteminden ayrışır. Ne şap ve tuz madenlerinin üretiminde ne bazı vergi kalemlerinin toplanmasında ne de esnaf loncalarına tanınan gedik hakkı mevzuunda başvurulmuş mukâtaa, inhisar, imtiyaz, gedik vb. adlarla anılan tekelcilikle aynı anlama gelir. Devlet söz konusu vakte kadar iâşe ilkesi çerçevesinde başkent İstanbul’un veya kendi askeri vd. kurumlarının ihtiyaçlarını temin üzere alıcı rolüyle piyasada yer alırdı. Bazen de ihtiyaç fazlası stoklarını elden çıkarmak veya aynı olarak topladığı bir kısım vergileri nakde çevirmek için satıcı rolüyle piyasada yerini alırdı. Ancak bu zorunlu haller dışında sadece kâr etmek amacıyla piyasaya girdiği bir örneğe Yed-i Vâhid uygulamasına kadar rastlanmaz. “Devletin hazineye gelir sağlamak üzere aktif biçimde ve bazı hallerde tekelci bir konumda kendi sermayesiyle ticaret sektörüne girmesi anlamında yed-i vâhid uygulaması 1826’dan önce benzeri pek görülmemiş radikal bir değişimi temsil eder” (Genç, 2013, s. 378). Böylesine sıradışı bir yeniliği ortaya çıkaran şey ise XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan çok önemli değişim ve gelişmelerdir. İç ve dış ticareti devletleştiren “yed-i vâhid” gibi emsali görülmemiş uygulamalarla birlikte “iktisadî politika ilkelerinden oluşan koordinat sistemi de parçalandı” (Genç, 2007, s. 531).

Quataert de Osmanlı sanayisini, 19. yüzyıldaki gelişmeler itibarıyla üç devreye ayırır. Bunlardan birincisi Yed-i Vâhid uygulamasının başladığı 1826 yılına kadar gelen 1800-1826 dönemi, ikincisi 1826-1870 dönemi ve üçüncüsü de 1870-1914 dönemidir. İlk dönemde Sanayi Devrimi’nin öncü ülkesi İngiltere ile eş zamanlı meydana gelen gelişmelerin de etkisi söz konusudur: “Birinci devirde sanayi mamullerinin ihracatı azalmaya başlamıştı. Napolyon harpleri sona erip siyasî istikrar geri gelince, İngiltere’nin sanayi üretimi yükseldi ve Doğu Akdeniz’e ihracatı büyük miktarda arttı” (Quataert, 2006a, s. 1002). Bu ise İngiliz ürünlerinin sunulacağı pazarların güven altına alınması gerekliliğini doğuruyordu.

Yed-i Vâhid uygulamasına başvurulmuş 1826-1838 döneminin çok ilginç başka bir kesişimi daha vardır. Osmanlı Devleti toprakları ile Birleşik Krallık arasında tekel hakkı ile faaliyet göstermek amacıyla 7 Ocak 1592 tarihinde kurulan Levant Kumpanyası -resmi adıyla The Governor and Company of Merchants of the Levant- kendini 1825 yılında lağvederek bu alanda 1826 yılı itibarıyla farklı bir ticari yapı kurulmuş istenmiştir (Wood, 2013, s. 28-35). Bu istek doğrultusunda yapılan çalışmalar ise 1838 yılında meyvesini vermiş ve 1838 Baltalimanı Antlaşması olarak meşhur olan Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma hem iki ülke arasındaki ekonomik birlikteliği çok farklı bir noktaya taşımış hem de Osmanlı ticari ve ekonomik yapısının değişimine dair yapılan araştırmalar için bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Arık, 2022, s. 14).

Quataert bu yıllardaki dönemlendirme sorununu ele alırken 1826 yılına bilhassa dikkat çeker. Bir ekonomi tarihçisi olarak döneme baktığında her ne kadar siyasî olayların dönüm noktası 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak görülse de ekonomik açıdan dönüm noktasının 1826 yılı olduğunu ve bu yılın dönem başlangıcı olması gerektiğini söyleyerek Yeniçeri Ocağı’nın 1826’da kaldırılmasının loncaları doğrudan etkilediğini belirtir: “Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ... lonca teşkilatının imtiyazlarına sahip olan silahlı grubu ezme yönelik, devletin gösterdiği ekonomik bir tepkidir. Bu andan itibaren loncalar, Osmanlı Devleti karşısında yalnız başlarına kalmışlardır. 1826 olayları ... tekellerin kaldırılması için gerekli ortamı hazırlamıştır” (Quataert, 2006b, s. 731).

Söz konusu 1826-1838 döneminde Yed-i Vâhid uygulamasına gelen eleştirilerin öncü aktörünün İngilizler olması ve uygulamanın kaldırılması için en çok İngilizlerin çalışmış olması hiç şaşırtıcı değildir. Zaten 1838 antlaşması ile -aşağıda nasıl uygulandığına dair örnek eşliğinde detaylı

bilgi vereceğimiz- Yed-i Vâhid diğer bir deyişle ticaret tekeli uygulaması kaldırılmıştır. Bir yıl sonraki 1839 Tanzimat Fermanı'nda ise "mukaddemlerde vâridât zann olunmuş olan yedd-i vahit beliyyesinden le-hülhamd memâlik-i mahrûsamız ahâlîsi bundan evvelce kurtulmuş" -Bugünkü Türkçemizle sadeleştirirsek: "Eskiden bir gelir kaynağı sayılmış olan tekel belasından yakında kurtulduk"- (İnalçık, 2006, s. 14, 100) denilerek Yed-i Vâhid uygulaması hakkında resmi makamların nihai görüşü de izhar edilmiştir.

Yed-i Vâhid uygulaması hakkında Genç'in ansiklopedi maddesi önem arz etmektedir. Bu maddede yer alan meşe palamodu ürününün, Yed-i Vâhid uygulaması öncesinde, uygulama süresince ve uygulamaya son verildikten sonraki dönemdeki ticaretine dair çizilen çerçeve Yed-i Vâhid uygulamasını güzelce açıklamaktadır. Deri tabaklamada kullanılan palamut ürününün üretimi, 1775 yılı ve öncesinde hem Batı'dan gelen 300-350 tonluk talebe yetmekte hem de İstanbul'daki deri imalathanelerinin 1.200-1500 tonluk ihtiyacını karşılamaktadır. 1800 başlarında Avrupa'nın talebi artınca devlet, İstanbul imalathanelerinin 2.000 tonluk palamut ihtiyacının karşılanamaması ihtimaline binaen bu ürün için 1801, 1804, 1813 ve 1819 yıllarında ihraç yasakları koymuştur. Bu yasaklar, palamut ihracatıyla geçinen tüccarı zor duruma sokunca yasaklar şu usulle biraz gevşetilmiştir: Üretilen bütün palamut, İstanbul'a gönderilecek, oradaki imalathaneler ihtiyaçlarını satın alınca kalanlar ihraç edilebilecek. Ancak bütün üretimin ilk başta İstanbul'a taşınması, nakliye ve depolama masraflarıyla birlikte ürün fiyatını %50 artırıncı ürün, ihraç edilme noktasında rakip ülke ürünlerine göre dezavantajlı duruma düşmüş ve ihtiyaç fazlası olan ürün ihraç edilemeden elde kalmıştır. Bunun üzerine usul şu şekilde değiştirilmiştir: İstanbul'a sadece ihtiyacı kadar ürün gönderilecek, fazlası İzmir Limanı'ndan %3 yerine %15 ihraç gümrük oranı ile ihraç edilebilecektir. Bu usul ile 1826'da Avrupa'ya 4.500-5.000 ton palamut satılmış fakat bu sefer de tüm kontrollere rağmen İstanbul'un ihtiyacı karşılanamamıştır. Çünkü Avrupa'nın ürüne verdiği fiyat, İstanbul'a göre çok yüksekte kalmış ve tüm üretim bir şekilde İstanbul'a gönderilmeden Avrupa'ya satılmıştır. Bunun üzerine devlet bu sefer farklı bir usul uygulamıştır: Bir bürokrat, İhtisab Nâzırı sıfatıyla palamut ticareti için görevlendirilmiş, bu kişi İstanbul'un ihtiyacını esnaflara sorarak tespit edip bu miktarı İstanbul'a vergisiz olarak göndermiş, ihtiyaç fazlası ürüne ise bu sefer %30 gümrük vergisi uygulayarak ihracına müsaade etmiştir. Bu defa da yabancı tüccarlar ahidnamelere dayanarak bu kadar yüksek gümrük vergisi ödememeleri gerektiği noktasında şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine devlet son çare olarak Haziran 1827'de ilk defa palamut ihracatında uyguladığı Yed-i Vâhid usulünü icat etmiştir: "Bu usule göre devlet, ihracatını miktar bakımından kontrol etmek ve/veya tarifeden fazla vergilendirmek istediği malları üretim bölgelerinden satın alıp ihraç limanına getirme iznini sadece kendi tebaası olan Müslüman ve reâyâ tüccarlara vereceği tezkereye bağlıyordu" (Genç, 2013, s. 379-380).

Bu tezkereler, çoğunlukla Hayriye tüccarlarına veya yerel sivil ticaret erbabına verilmiştir. Bu kişiler bu tezkere sayesinde ürünleri üreticiden satın alabilecek tek kişilerdi. Bu tekel haklarını suistimal edip başkasına ürünlerini satamayan üreticiden ürünlerini çok düşük fiyattan alması diye devlet, belli bir bölgede birden fazla kişiye tezkere vermeye çalışmıştır. Bu usul vesilesiyle, daha önceden üreticiyle anlaşıp ürünlerini hasat öncesinden satın alan yabancı tüccarlar sistem dışına çıkarılmış ve yerlerine yeni sivil ticaret erbabı yerleştirilmiştir. Devlet bir yandan yerli ticaret burjuvazisini korumuş bir yandan ürün fiyatlarını belli seviyelerde tutarak üreticinin menfaatini gözetmiş diğer yandan ise dış ticarete fazla gümrük vergileri uygulayarak kendi kasasını düşünmüştür. Osmanlı'nın en büyük ticaret ortağı olma gayretindeki İngiltere, 1835 yılına gelindiğinde toplam palamut ithalatının yaklaşık %87'sini, toplam afyon ithalatının %91'ini ve toplam tiftik ve ipliği ithalatının %99'unu Osmanlı'dan yapmaktaydı (Bailey, 1942, s. 262). İngiltere bu ticarete ödenen gümrük vergilerinden ve yabancı tüccarlarının devre dışı bırakılmasından muzdaripti. İngiltere öncülüğünde Avrupa ülkeleri Yed-i Vâhid uygulamasının kaldırılması için birlikte mücadele ettiler. Tezkereli tüccarlar ürünleri üreticiden satın alıp İzmir Limanı'na getirmekte ve orada ihracatçı tüccarlara satarak kar elde etmekteydi. Bu noktada bir nevi aracı

rolünde olup tam tekel konumunda değillerdi. Devlet Yed-i Vâhid uygulamasını bir adım öteye taşıyıp tam tekel konumuna getirmek için İzmir Limanı'ndaki ihracatçı tüccarları da sistem dışına çıkarmaya karar verdi ve ilk defa afyon ürünüde şu usulü uygulamaya koydu: Tezkereli tüccarlar üreticiden aldıkları ürünü İzmir Limanı'na getirince sadece oradaki İhtisab Nâzırına satabilecek, üreticiler de isterlerse ürünlerini hiç tezkereli tüccara vermeden kendileri İzmir'e getirip İhtisab Nâzırına satabilecek, üretici veya tezkereli tüccar ürünleri başka hiçbir yere satamayacaktır. "Dış ticarete yed-i vâhid diye bilinen sürecin zirvesi budur. Bu yeni merhalede İzmir İhtisab nâzırını, devlet adına afyonun tek alıcısı ve ihraç edilmek üzere pazarlamada tek satıcısı haline gelmiş oluyordu" (Genç, 2013, s. 381-382).

Kütükoğlu'nun da belirttiği üzere Osmanlı Devleti böylece; Sanayi Devrimi'nin ardından hammadde bulmak için Osmanlı pazarlarındaki faaliyetlerini arttıran Avrupalılara karşı 1826'dan itibaren uygulamaya koyduğu Yed-i Vâhid ile kendi esnafının hammaddeye ulaşımını önlemiştir (Kütükoğlu, 1974, s. 68). Bu uygulama, kendi sermayesi ile piyasada mal alıp satan Osmanlı Devleti'nin maliyesi için de faydalı olmuştur. 1830 yılında afyon ürünü için başvurulmuş usul neticesinde afyonun ihraç fiyatı bir önceki seneye göre %75 artmıştır. Her ne kadar devlet sermayesiyle yürütülen bu ticarete kullanılan sermayenin yıllık kârı %50 gibi çok yüksek oranda olsa da Yed-i Vâhid uygulamasının tüm ürünlere yaygınlaştırılması için çok büyük sermaye lazımdı (Genç, 2013, s. 382-383). Zaten İngiltere'nin itirazları da dayanılmayacak düzeydeydi çünkü sadece İzmir'de değil "Mısır'da ve M.Ali'nin kontrolü altında bulunan Girit (1830) ve Suriye'de (1833), gümrük duvarlarının yükseltilmesini ve yed-i vahid (tekel) usulünün yaygınlaştırılmasını kendi çıkarları açısından olumsuz bir gelişme olarak görüyordu" (Eşiyok, 2010, s. 74).

Ortaylı veya Toprak gibi birçok araştırmacı Yed-i Vâhid uygulamasının kaldırılmasından İngilizlerin yanı sıra Osmanlı üreticilerinin de çok memnun olduğunu söyler (Türkislamoğlu, 2024, s. 617). Çünkü kârını arttırmak isteyen devlet, ürünleri üreticiden mümkün olduğunca düşük fiyattan almaktadır. Böylece İhtisab Nâzırını tek alıcı olunca üreticiler, ürünlerini istedikleri fiyattan satamadıklarından Yed-i Vâhid usulünden yaka silker vaziyete gelmişlerdir (Ortaylı, 2016, s. 113). Toprak da bu usulün, fiyatları asgari düzeyde tutması nedeniyle üretimi olumsuz yönde etkilediğinden bahsederek Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve yapısal dönüşümünü yansıttığından dolayı 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nı bu açıdan olumlu bulur (Toprak, 2020, s. 227-234).

1830'larda Osmanlı topraklarında diplomatlık yapmış olan İngiliz David Urquhart, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini sağduyulu bir şekilde geliştirmeye gayret etmiştir. Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi gerektiğini düşünen Urquhart, bir yandan İngiliz çıkarlarını korurken diğer yandan Osmanlı'nın reform sürecine dengeli bir şekilde destek vermeye çalışmıştır. Bu noktada Osmanlı-İngiliz ticaretinin genişlemesinin önünde büyük engel olarak gördüğü Yed-i Vâhid uygulamasının ve tekel sistemlerinin kaldırılmasını savunmakla kalmamış, aynı zamanda İngiliz mallarının fiyatlarının düşürülmesini talep ederek Türklerin İngiliz tüccarlardan alışveriş yapmasının avantajlı olması gerektiğini de önermiştir (Bailey, 1942, s. 164-165). Bu bağlamda Yed-i Vâhid usulü, ticaretin gelişmesinin önünde bir engel olarak görülmüştür.

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve Yed-i Vâhid'in Kaldırılması

1838 yılındaki ticaret antlaşması hükümlerine göre; İngilizlerin tüm eski ayrıcalıkları ve dokunulmazlıkları onaylanacak, devlet tekel ve imtiyazları kaldırılacak, İngilizlere Osmanlı topraklarının her yerinde serbestçe ticaret yapma hakkı tanınacak, İngiliz tüccarlar iç ticarete diğer tüccarlarla aynı vergilere tabi olacak, ithalatta alınan %3 gümrük vergisi devam edecek, ihracat vergisi ise malın değerinin %9'unu aşamayacaktır. Antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi 1 Mart 1839 olarak belirlenmiştir (Bailey, 1942, s. 125).

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın ardından diğer birçok yabancı devlet ile de ikili ticaret antlaşmaları yapılması sonucu Osmanlı ticaret politikası değişime uğramıştır. 1839'da ilan edildikten sonra uygulamaya konulan Tanzimat reformları ile de devletin siyasi, hukuki ve

mali yapısı dönüştürülmeye çalışılmıştır. İşte bu noktada serbestleşme akımları ekonomide de ağırlığını artırmaya başlayarak ekonomiye müdahale anlamına gelen tekелci uygulamaların kaldırılması gereği duyulmuştur. Diğer bir deyişle; "...öteden beri sürüp gelen tekелcilik kuralının sanat ve ticaretin gelişmesinde zararlı olduğu çoktan anlaşılmiş, ticaret ve sanayiın gelişmesi gerektiğinden ve istendiğinden, artık gedik ve tekелcilik kuralının sürdürülmesinde hükümetçe bir gerek ve ilgi duyulmamıştır" (Çağatay, 1997, s. 116).

Tekelcilik uygulamasının zirve yaptığı noktada bir anda yıkılması çok manidardır. "İnhisarlar tam yerleşmeye başladıklarında, hükümet 1838 Balta Limanı Antlaşması ve 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile siyasetini değiştirdi. Antlaşma ve Hatt-ı Hümayun bütün inhisarları feshediyordu. Bunlar hem hükümet hem de loncalar için son derece karışık bir devir açtı." (Quataert, 2006a, s. 1008). Tekelcilik ilk olarak ticaret sektöründe kaldırıldı ve devamında diğer sektörlerde de tekел uygulamalarına son verildi.

Tekelciliğin zararlarına yönelik alınan tedbirler daha önceki yıllarda da vardı ancak uygulamaya topyekûn son verilmesi hadisesi Osmanlı ekonomi sisteminde önemli bir kırılmadır. Esnaf birliklerinin esnaf tekelleri aracılığıyla narha müdahale ederek fiyat artışlarına sebep olduğunu öğrenen III. Selim, halka fayda değil zarar veren bu tür tekellerin denetlenerek gerekirse lağvedilmesi ile ilgili emrini 1794 yılında kadılara vermiştir. Böylece esnaf teşkilatının yeniden yapılandırma çalışmalarının ilk işaretleri de gelmeye başlamıştır. Bu yapılandırma mücadelesi bilhassa II. Mahmud döneminde yoğunluk kazanmıştır (Kal'a, 1998, s. 81).

Osmanlı Devleti'nin ilerleyen 1861-1862 yıllarında Avrupa Devletleri ile imzaladığı birbirinin aynısı ikili ticaret antlaşmaları "Kanlıca Ticaret Antlaşmaları" olarak bilinir. İnalıcık'ın yorumuyla söylersek; "1861-1862'de ticaret antlaşmaları yenilendiğinde kapitülasyonlar kendi bütünlüğü içinde yeniden teyit edildi" (İnalıcık, 2000, s. 251).

29 Nisan 1861'de Fransa, 10 Temmuz 1861'de İtalya ve Belçika, 1 Ekim 1861'de İngiltere, 13 Şubat 1862'de Amerika Birleşik Devletleri, 3 Mart 1862'de Rusya, 5 Mart 1862'de İsveç, 13 Mart 1862'de İspanya ve Danimarka, 20 Mart ve 17 Eylül 1862'de Prusya, 25 Mart 1862'de Felemenk, 27 Mayıs 1862'de Avusturya, 6 Mayıs 1866'da Meksika ve 23 Şubat 1868'de Portekiz ile imzalanan bu antlaşmaların sonrasında da esnaflık tekeli kaldırılmıştır (Keçeci Kurt, 2017, s. 161-162). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın Türkçe ve İngilizce nüshalarında farklılıklar mevcuttur ve bu durum Kanlıca Antlaşmaları'na kadar İngilizler tarafından sürekli bir sorun halinde suistimal edilmiştir. Türkçe nüshada yer almayıp da nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde İngilizce nüshaya eklenmiş olan bazı kelimeler İngilizler lehine esnaflık yapabilme, perakende ticarete girme, derbend vergisinden muaf olma gibi birçok hak doğurduğu yönünde yorumlanmıştır (Kütükoğlu, 1992, s. 39).

Osmanlı Devleti bu tartışmalı konuları sürekli çözmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Nihayet gerek 1850 Gümrük Tarifesi gerekse 1861-1862 Kanlıca Antlaşmaları neticesinde İngilizler, tüm tartışmalı konuları kendi lehlerine olacak şekilde çözmeyi başarmıştır. Osmanlı Devleti, 1838 sonrasında askerin ve halkın iâşesi için Yed-i Vâhid usulüne başvurduğunda İngilizler tarafından büyük tepkiyle karşılaşmıştır. Devlet bu faaliyetin, ticaret için olmadığını dolayısıyla 1838 antlaşmasına aykırı olmadığını izah etmeye çalışsa da karşılaştığı tepkiyi bertaraf edememiştir. 1861-1862 Kanlıca Antlaşmalarının sonucunda Yed-i Vâhid kapsamındaki az sayıdaki ürünün ticareti de serbest bırakılmış, yabancıların esnaflık ve perakendecilik yapmalarına izin verilmiştir (Bay, 2025, s. 38).

Osmanlı Devleti sonraki yıllarda da sanayileşme gayesiyle imtiyazlı üretim diye tabir olunan bir tekелci usule başvurmuştur. "Osmanlı Devleti'nde yaygın bir sistem olan imtiyazlı üretim, belirli bir ürünün belirli bir bölgede belirli üreticilerle üretilmesi ve satılması hakkını ifade etmekteydi. Bu hakkın, imtiyazı olmayan üreticiyi ekonominin dışına atma tehlikesini bertaraf etmek için imtiyazın geçerli olduğu bölge sınırlandırılıyordu" (Bülbül & Özbay, 2010, s. 50-51).

Mekân sınırlandırması zaten geçmişten beri esnaf birlikleri için de yapılan bir düzenlemedir. Genellikle bu sınırlar, kadınların görevlerini rahatça ifa etmeleri için kadılık sınırları ile aynı olurdu. Esnaf birliklerinin sahip oldukları haklar ile içerdikleri yükümlülükler belirlenirken dikkat edilen beş husustan biri de bu konu idi: “Hangi mal ve hizmetleri (1), hangi kalitede (2), hangi bölgede (3), hangi fiyattan (4), kimler (5) satın almak, üretmek ve satmak haklarına sahiptirler?” (Kal’a, 1998, s. 109).

Devlet bu yöntemi, 1840-1860 yılları arasında devlet eliyle fabrikalaşmaya çalışıp başarısızlığa uğrayınca uygulamaya koymuştur. 1860’larda başlatılarak özel girişimciyi destekleme yoluyla sanayileşmeyi amaçlayan bu tekelci uygulama 1880’li yıllarda epeyce gelişmiştir. İmtiyazların önemli bir kısmını da kendisi alan Osmanlı bürokratları, bu yöntem ile hem yerli bir yatırımcı ve girişimci zümresi oluşturmayı başarmış hem de söz konusu girişimleri finanse edecek yabancı yatırımcıların ülkeye girmesine katkı sunmuştur (Memiş, 2019, s. 460, 469).

Kısmen elde edilen bu başarının yanında Osmanlı Devleti, ahilik kurumu ve klasik dönem ekonomi ilkeleri çerçevesinde doğup gelişen ekonomiye müdahale anlayışını ciddi ölçüde dönüştürmüş, iç ve dış ticaret başta olmak üzere esnaflıkla ilgili Yed-i Vâhid ve diğer tekelci uygulamalara son vermiş bir halde 20. yüzyıla ulaşmıştır. Bu bağlamda lonca sistemi geleneksel yapısını kaybetmiş, esnafın serbest ekonomide rekabetçi faaliyetlere uyum sağlamanın gayretinde olmuştur.

Sonuç

Ahilik kurumu, İslam öncesi fetih anlayışının tarihi süreçte gelişip yaygınlaşmasının ardından farklı coğrafyalarda çeşitli biçimlere bürünmüş olan fütüvvet geleneğinin, Anadolu’da Türkler tarafından yeniden şekillendirilmiş halidir. Bu kurum Türkistan’dan Anadolu’ya göç eden atlı göçebeler ile esnaf ve zanaatkarları hem kendilerini takip eden Moğollara hem de Anadolu’da karşılaştıkları Bizanslı rakiplere karşı ortak bir çatı altında toplamıştır. Zaman içerisinde bu yapıya gayrimüslim unsurların da katılımı, Osmanlı Devleti’nin esnek ve pragmatik yönetim anlayışıyla birleşince, yalnızca Müslümanlara özgü kurallar belli sınırlar içinde yeniden yorumlanmış; böylece ahilik kurumu, lonca olarak bilinen esnaf ve zanaatkâr birliklerine dönüşmüştür.

Klasik dönem Osmanlı ekonomisi politikasının temel ilkeleri olan işçilik, gelircilik ve gelenekçilik, devletin ekonomik düzen üzerindeki müdahalesini meşrulaştıran unsurlardır. Bu ilkelerin uygulanmasında devletin en önemli çözüm ortağı olan loncalar, üretim ve ticarete çeşitli tekel haklarına sahip olarak faaliyet göstermiştir. Bu tekel biçimlerinden biri olan Yed-i Vâhid uygulaması, diğerlerinden farklı olarak Osmanlı Devleti’nin doğrudan ekonomik aktör haline geldiği istisnai bir model oluşturmuştur. Devlet, bu sistemde hem alıcı hem de satıcı konumuna geçmiş, kendi sermayesiyle piyasaya müdahale etmiştir. Yüzlerce yıllık tarihinde emsali görülmemiş bu sıradışı uygulama başta İngilizler olmak üzere yabancı tüccarların ve yerli üreticilerin tepkisini çekmiştir.

Yoğun diplomatik görüşmeler sonucunda, 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile Yed-i Vâhid uygulamasına son verilmiş; ardından 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile bu durum tüm dünyaya bir kez daha ilan edilmiştir. 1838 Ticaret Antlaşması, ticaret tekellerini kaldırmakla birlikte, Türkçe nüshasında yer almayıp da nasıl olduğu bugün net olarak bilinmeyen bir şekilde İngilizce nüshada yer alan bazı ifadeler sebebiyle tartışmalara yol açmıştır. İngilizler bu farkı gerekçe göstererek hem esnaflık hem de perakende ticarete ilişkin diğer tekel haklarını ortadan kaldıracak taleplerde bulunmuşlardır. Söz konusu ihtilaflar uzun süre çözülememiş; ancak 1850 Gümrük Tarifesi ve 1861-1862 Kanlıca Antlaşmaları ile İngiltere tüm taleplerini büyük ölçüde kendi lehine sonuçlandırmıştır.

Ticaret ve üretim faaliyetlerinin klasik dönemin temel ilkelerini aşındırarak serbestleşmeye başladığı bu süreçte Osmanlı Devleti, yerli sanayileşme hamlesiyle yeniden denge kurmaya

çalışmıştır. 1840-1860 yılları arasında devlet eliyle yürütülen sanayileşme çabaları sonuçsuz kalınca, 1860'lardan itibaren imtiyazlı üretim yöntemiyle özel girişimciliğe dayalı bir sanayileşme süreci benimsenmiştir. Yabancı sermayenin de katkısıyla bu alanda kısmi başarılar elde edilmiş olsa da, üretimdeki tekel haklarını da kaybeden loncalar büyük ölçüde zayıflamıştır. Bu dönemde lonca mensupları serbest piyasa koşullarında rekabet etmeye uyum sağlamaya çalışırken, devlet de doğrudan ekonomik aktör olma rolünden uzaklaşır piyasasının düzenleyicisi konumuna evrilmiştir.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1996). Gedik. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, ss. 541-543). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Algar, H. (2010). Şed. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 38, ss. 405-406). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arık T. (2022). *Başlangıcından geleceğe Türk İngiliz ticareti*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Bağış, A. İ. (1983). *Osmanlı ticaretinde gâyri müslimler*. Turhan Kitabevi.
- Bailey, F. E. (1942). *British policy and the Turkish reform movement*. Harvard University Press.
- Bal, F. (2015). *Arap yarımadasında ticaret*. Beka Yayıncılık.
- Bay, S. (2025). Baltalimanı antlaşması: Uygulamada yaşanan sorunlar ve ihtilaflar. *MUTAD*, XII(1), 13-43.
- Bülbül, Y. & Özbay, R. D. (2010). Sanayi devrimi'nin tartışmalı bir kurumu olarak patent ve Osmanlı'da ihtira berati kanunu. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXVIII(I), 37-55.
- Çağatay, N. (1997). *Bir Türk kurumu olan ahilik*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umûr-i belediyye*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ersoy, A. (1987). İktisadi kalkınma sosyal denge ilişkisi (teorik bir yaklaşım). İçinde A. Tabakoğlu & İ. Kurt (Eds.). *İktisadî kalkınma ve İslâm* (ss. 191-202). İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklemlenmesinde bir dönüm noktası: 1838 serbest ticaret anlaşması. *Mülkiye*, XXXIV(266), 67-108.
- Faroqhi, S. (2006). Krizler ve değişim 1590-1699. İçinde H. İnalcık & D. Quataert (Eds.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1600-1914* (Cilt 2, ss. 543-757). Eren Yayıncılık.
- Genç, M. (1987). Kalkınma meselemize tarihi bir yaklaşım. İçinde A. Tabakoğlu & İ. Kurt (Eds.). *İktisadî kalkınma ve İslâm* (ss. 211-221). İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2003). Osmanlı iktisadi dünya görüşünün ilkeleri. İçinde *Devlet ve ekonomi* (ss. 43-52). Ötüken Neşriyat.
- Genç, M. (2007). Osmanlılar. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 33, ss. 525-532). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2013). Yed-i Vâhid. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 43, ss. 378-383). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2022). *Fütüvvet ve fütüvvetname*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
- İnalcık, H. (2000). İmtiyâzât. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 22, ss. 245-252). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, H. (2006). Sened-i ittifak ve Gülhane hatt-ı hümayûnu. İçinde H. İnalcık & M. Seyitdanlıoğlu (Eds.). *Tanzimat* (89-110). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600* (Cilt 1). Eren Yayıncılık.

Arık, T. (2026). Ahilik, loncalar ve yed-i vâhid sistemi: Osmanlı ekonomisinde yapısal dönüşüm ve uyum. *Mavi Atlas*, 14(1), 183-199.

- İnalcık, H. (2010). *Kuruluş dönemi Osmanlı sultanları (1302-1481)*. İSAM Yayınları.
- Kal'a, A. (1998). *İstanbul esnaf tarihi tablilleri İstanbul esnaf birlikleri ve nizamları 1*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kal'a, A. (2003). Lonca. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, ss. 211-212). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1988a). Ahi baba. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 527-528). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1988b). Ahilik. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 540-542). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2017). Osmanlı Devleti'nde ecnebilerin esnafılığı meselesi (1838-1861). *History Studies*, 9(3), 141-166.
- Keykavus (2008). *Kabusname*. Antik Yayınları.
- Köprülü, M.F. (2004). *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri*. Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M.F. (2005). *Anadolu'da İslâmiyet*. Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M.F. (2009a). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*. Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M.F. (2009b). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Akçağ Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1974). *Osmanlı-İngiliz iktisadi münasebetleri (1580-1838)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*.
- Kütükoğlu, M. (1992). Baltalimanı muahedesi. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 38-40). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1998). Hayriye tüccarı. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 17, ss. 64-65). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- McGowan, B. (2006). Âyanlar çağı 1699-1812. İçinde H. İnalcık & D. Quataert (Eds.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914* (Cilt 2, ss. 759-884). Eren Yayıncılık.
- Memiş, Ş. (2019). Sultan II. Abdülhamid döneminde yerli üretimi teşvik politikası olarak imtiyazlar. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 41(2), 453-472.
- Ocak, A. Y. (1996a). Fütüvvet. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, ss. 261-263). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996b). Fütüvvetname. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, ss. 264-265). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A.Y. (2009). *Babâiler isyam*. Dergâh Yayınları.
- Ocak, A.Y. (2010). *Alevî ve bektâşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Timaş Yayınları.
- Quataert, D. (2006a). 19. yüzyıla genel bakış: İslahatlar devri 1812-1914. İçinde H. İnalcık & D. Quataert (Eds.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914* (Cilt 2, ss. 885-1051). Eren Yayıncılık.
- Quataert, D. (2006b). Tanzimat döneminde ekonominin temel problemleri. İçinde H. İnalcık & M. Seyitdanlıoğlu (Ed.s), *Tanzimat* (ss. 729-740). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2005). *Türk iktisat tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Tekarslan, E. (1987). Kalkınmada insan unsurunun önemi. İçinde A. Tabakoğlu & İ. Kurt (Eds.). *İktisadî kalkınma ve İslâm* (ss. 177-179). İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.

Arık, T. (2026). Ahilik, loncalar ve yed-i vâhid sistemi: Osmanlı ekonomisinde yapısal dönüşüm ve uyum. *Mavi Atlas*, 14(1), 183-199.

Toprak, Z. (2020). İktisat tarihi. İçinde S. Akşin (Ed.). *Türkiye Tarihi-3* (ss. 219-274). Cem Yayınları.

Turan, O. (2010). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat.

Türkislamoğlu, E. (2024). Türk düşüncesinde 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi üzerindeki etkilerine dair tartışmalar. İçinde Y. Pustu, A. Şenel & H. Y. Karacabey (Eds.), *Türkiye iktisat kongresi 2023 bildiriler kitabı* (ss. 597-623). Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Uludağ, S. (1996). Fütüvvet. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, ss. 259-261). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, S. (2000). İhvan. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 580). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Wood, A. C. (2013). *Levant kumpanyası tarihi*. Doğu Batı Yayınları.